

Актуальні питання корекційної освіти

УДК 376-056.26:617.751.6]-056.36-053.4:37.064:316.77

Н.М. Бабич

ДОПОМІЖНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ ТА ІНТЕЛЕКТУ

Стаття присвячена проблемам формування комунікативних навичок у дітей з порушеннями зору та інтелекту. Автор висвітлює актуальність використання альтернативної та допоміжної комунікації в роботі з дітьми даної категорії. Пропонує свій досвід роботи по використанню даних засобів комунікації у дітей з порушеннями зору та інтелекту.

Ключові слова: альтернативні та допоміжні засоби комунікації, комунікативні навички, діти з порушеннями зору та інтелекту.

Статья посвящена проблемам формирования коммуникативных навыков у детей с нарушениями зрения и интеллекта. Автор освещает актуальность использования альтернативной и вспомогательной коммуникации в работе с детьми данной категории. Предлагает свой опыт работы в использовании данных видов коммуникации с детьми с нарушениями зрения и интеллекта.

Ключевые слова: альтернативная и вспомогательная коммуникации, коммуникативные навыки, дети с нарушениями зрения и интеллекта.

Одне з найважливіших "надбань" дитини в дошкільному віці в комунікативному розвитку – розширення кола її спілкування. Дошкільник відкриває для себе, крім світу дорослих, ще і світ однолітків. Дитина з порушеннями розвитку починає ідентифікувати себе з іншими дітьми, що корінним чином змінює ставлення і до них, і до себе. Якщо в ранньому дитинстві дитина існувала "поряд", паралельно з однолітками, то в дошкільному віці вона потрапляє в загальний комунікативний простір. Починають інтенсивно формуватись важливі компоненти взаємодії дитини із соціумом, а саме "комунікативні навички".

Сучасні педагоги і психологи визнають актуальність проблем, пов'язаних з розвитком комунікативної діяльності дошкільника. Різні аспекти цієї проблеми висвітлені в роботах багатьох вчених, які розглядають її в загальному контексті соціалізації, враховуючи при

цьому особливості побудови стосунків з однолітками та дорослими [1;2;3;4]. Комунікативна діяльність включає в себе цілий ряд різних сторін і аспектів, тому в психолого-педагогічній літературі не існує спільного підходу, зокрема до стану розвитку комунікативних навичок.

Як свідчить аналіз психолого-педагогічної літератури, комунікативна діяльність детермінована станом зорового аналізатора та інтелектуального розвитку. Однак ще й дотепер в корекційній педагогіці не розглядалось питання розвитку комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку, які мають складний дефект, а саме порушення зору та інтелекту. Визначити особливості комунікативного розвитку дітей з порушеннями зору та інтелекту є необхідним, оскільки відхилення з боку комунікативної сфери в подальшому буде призводити до порушення соціалізації та адаптації дитини в суспільстві, що в свою чергу, є необхідною умовою для повноцінного розвитку і розкриття можливостей кожної особистості.

Отже, потрібно визначити поняття "комунікативні навички" та з'ясувати особливості їх формування у даній категорії дітей. Підібрати систему педагогічних засобів, яка сприятиме корекції та подоланню проблем пов'язаних з комунікативною діяльністю дітей з порушеннями зору та інтелекту.

Комунікативні навички характеризуються вмінням ефективно сприймати інформацію, адекватно її інтерпретувати і правильно передавати, що дозволяє дитині доносити свою точку зору дорослим та одноліткам в процесі загальної діяльності та інших форм взаємодії з оточуючим. Це – автоматизовані компоненти комунікативної діяльності, формуванню яких сприяє приклад дорослих, спілкування з однолітками, педагогами, батьками.

В цілому, комунікативні навички забезпечують умови для особистісного розвитку, соціальної адаптації, самостійної комунікативної діяльності дітей з порушеннями зору та інтелекту. В свою чергу, ступінь сформованості даних навичок впливає на результативність навчання дітей з порушеннями зору та інтелекту. Що ж сприяє найбільш ефективному формуванню комунікативних навичок у даній категорії дітей? За визначенням закордонних науковців Д. Шерратт та М.Петер, ефективність комунікації у дошкільників визначається сукупністю наступних параметрів [6]:

- здатність розуміти і використовувати рухи тіла в процесі комунікативної ситуації (міміка, рухи, жести та ін.);
- вміння розуміти і використовувати жести відповідно до їх значення;
- наявність комунікативної допомоги, яка включає об'єкти, фотографії, зображення різних об'єктів, випадків, символів та ін.;
- вміння слухати і чути співрозмовника;
- вміння використовувати мовлення і вокалізації для вираження інтенцій в різних комунікативних ситуаціях.

Недостатність одного із цих параметрів веде до не сформованості комунікативних навичок або до порушень послідовності їх формування, що особливо характерно для дітей з порушеннями зору та інтелекту, й проявляється у невмінні використовувати базові комунікативні навички, а саме: звертатись з проханням, привертати увагу й т.п. Дана категорія дітей часто відтворює репліки однолітків або дорослих без додаткової обробки, не розуміє і не вміє використовувати жести відповідно до їх значення, не розуміє звернене мовлення та інструкції, не вміє утримувати в пам'яті операції і способи їх виконання, порушує послідовність дій, відволікається, губить мету діяльності [3].

Будь який дефект негативно впливає на дитину, утруднює процес її розвитку. Але ще більших зусиль потребують діти з комплексними порушеннями, бо поєднання дефектів обтяжує розвиток таких дітей значно більшою мірою, аніж дітей інших категорій. Саме у випадках, коли дефект зору обтяжений різноманітними супутніми порушеннями та неадекватними соціально-педагогічними вимогами до дитини, може виникнути комунікативна напруженість, яка деформує міжособистісні стосунки, викликаючи високу тривожність, аутичність та своєрідні поведінкові розлади. Тому проведення профілактичної роботи та своєчасної педагогічної корекції зі старшими дошкільниками зі складним дефектом в умовах спеціальних дошкільних закладів є важливим завданням, що й зумовлює важливість пошуку ефективних шляхів впливу на розвиток дитини, відповідно до специфіки дошкільного віку [3;4].

Досліджуючи цю проблему, ми дійшли висновку, що з метою запобігання і подолання труднощів у спілкуванні дітей з порушеннями зору та інтелекту в соціумі, необхідне активне педагогічне втручання в процес формування комунікативних навичок. Корекційно – виховна робота передбачає інтегроване використання всіх засобів комунікації, але мовлення є найбільш доступним її різновидом, яке активно організує перцептивний і соціальний досвід дітей з порушеннями зору та інтелекту. Педагогічний вплив має бути спрямований на формування комунікативних навичок шляхом активізації всіх збережених аналізаторів. Це сприятиме активізації їх розумової діяльності, яка впливає на весь хід психічного розвитку дитини. Якщо ж діти не відчують необхідність в мовленнєвому спілкуванні з оточуючими, виникають складні порушення комунікативного розвитку, що є причиною виникнення комунікативних бар'єрів.

Це виявляється в труднощах формування першого враження про співрозмовника, утрудненні сприймання і диференціації комунікативних партнерів за допомогою збережених аналізаторів та обмеженні зворотного зв'язок в процесі комунікативної діяльності. У цієї категорії дітей низький рівень володіння вербальними і невербальними засобами комунікації, переважає монологічна форма спілкування, для них характерна замкнутість, некомунікабельність, перебування у власному

світі або навпаки, – надмірна екстравертність та імпульсивність, обмеженість досвіду спілкування через недостатність рухової і загальної активності дитини з порушеннями зору та інтелекту [2].

Якість комунікативної сфери та вміння долати комунікативні бар'єри, які виникають у дітей дошкільного віку з порушеннями зору та інтелекту, в значній мірі залежить від того, які умови фізичного, психічного та соціального розвитку дошкільника створювалися спільними зусиллями педагогів та батьків.

Для ефективного розвитку комунікативної діяльності дошкільників спеціалісти рекомендують дотриматись наступних умов [5]:

- створювати ситуації комунікативної успішності;
- стимулювати комунікативну діяльність, використовуючи проблемні ситуації;
- усувати комунікативні труднощі;
- орієнтуватись на "зону найближчого розвитку" і підвищувати рівень комунікативної успішності;
- проводити корекційну роботу по формуванню комунікативної компетентності враховуючи індивідуальні особливості дітей та залучаючи педагогів та сім'ю;
- мотивувати дитину з порушеннями зору та інтелекту до вираження своїх бажань, почуттів, емоцій, думок з допомогою вербальних та невербальних засобів комунікації;
- створювати ігрові ситуації, які мотивуватимуть дошкільників до комунікативної діяльності з дорослими та однолітками;
- в процесі комунікативної діяльності забезпечувати стратегію підтримки й фасилітації взаємодії педагога з дітьми, дітей з однолітками.

Таким чином, приходимо до висновків, що особливої уваги потребує проблема розробки та використання спеціальних корекційних засобів, які спрямовані на формування комунікативних навичок у дошкільників з порушеннями зору та інтелекту. Різні аспекти цієї проблеми в останні десятиліття є предметом наукових досліджень і викликає зацікавленість у практиків. Це знайшло своє відображення у створенні закордонними спеціалістами методик альтернативної та допоміжної комунікації, які спрямовані на розширення комунікативних можливостей дітей з порушеннями розвитку в їх повсякденному житті.

Альтернативна комунікація використовується для надання допомоги дітям, у яких в результаті вроджених або набутих порушень обмежене або взагалі відсутнє мовлення. В свою чергу, допоміжна комунікація необхідна дітям з недостатньо сформованим усним мовленням для відповідної додаткової підтримки, супроводу власного мовлення.

Альтернативна та допоміжна комунікація може застосовуватись постійно, як тимчасова допомога або розглядатись як допомога для більш кращого оволодіння мовленням. Вибір певного типу комунікації повинен базуватись на ретельному аналізі можливостей дитини з метою подальшого оволодіння нею вербальним мовленням. Також необхідно,

щоб педагог індивідуально підходив до кожної дитини, враховуючи при цьому структуру наявного у неї дефекту. Мета використання альтернативної та допоміжної комунікації полягає в наступному:

- побудова функціональної системи комунікації;
- розвиток і формування вмінь самостійного і зрозумілого донесення до слухача інформації доступними для дитини засобами комунікації;
- формування у дитини з порушеннями зору та інтелекту навичок вступати в комунікативний процес в будь-якій життєвій ситуації, використовуючи набутий досвід.

При підборі засобів альтернативної та допоміжної комунікації необхідно враховувати сильні сторони дитини та особливості її розвитку. У декотрих дітей з порушеннями зору та інтелекту, через особливості розвитку і специфіку структури наявного дефекту, розуміння змісту комунікації та відгук на неї займає певний проміжок часу. Тому, для вибору оптимальної для даної дитини системи комунікації необхідно оцінити рівень комунікативного розвитку, сформованість комунікативних навичок та рівень зорових та інтелектуальних можливостей дитини для використання певного виду даної комунікації.

Для цього, на перших етапах відвідування дитиною індивідуальних занять спеціаліст разом з батьками з'ясовує: чи є у дитини бажання вступати в комунікацію, як вона виражає це бажання, в яких випадках ініціює взаємодію, чи вміє дитина слухати й підтримувати діалог з дорослими та однолітками. Надалі підбираються засоби комунікації, які доступні для дитини в даний момент. Це відбувається під час спостережень за дитиною в повсякденному житті, під час ігор, в процесі комунікації з дорослими та однолітками. Розглядаються різні варіанти використання допомоги з боку дорослих.

Під час використання альтернативної і допоміжної комунікації слід дотримуватись основних принципів роботи [5]:

- *принцип "від більш реального до більш абстрактного"* передбачає використання спочатку фотографій реального об'єкта, потім площинного зображення цього предмета, а далі, при потребі, символів, піктограм або схем; фахівці у підборі засобів комунікації орієнтуються на реальний рівень розвитку дитини, а не на її біологічний вік;
- *принцип різноманітності символів* передбачає суміщення різних систем комунікації (жести, символи, картинки та ін.), використовуючи при цьому як можна більшу кількість додаткових засобів, що сприятиме кращому розумінню та розвитку вербального мовлення;
- *принцип постійної підтримки мотивації* передбачає підтримання зацікавленості дитини з порушеннями зору та інтелекту в процесі комунікації, шляхом визначення шкали

інтересів кожної дитини та її вмінь включатись у процес комунікації;

- *принцип функціонального використання комунікації* передбачає використання системи альтернативної та допоміжної комунікації в залежності від функціональних можливостей дитини (зору, слуху, нюху, рухових можливостей), та можливість використання досвіду за межами заняття, в повсякденному житті.

Перед початком роботи по формуванню комунікативних навичок у дітей з порушеннями зору та інтелекту засобами альтернативної та допоміжної комунікації завжди потрібно пам'ятати про те, що це довгий процес, який потребує наполегливості й терпіння з боку батьків та педагогів. Для того, щоб цей процес роботи був ефективним, потрібно використовувати різноманітні засоби під час занять та ігор, які сприятимуть розвитку різних сторін особистості дитини.

На даному етапі нами були апробовані засоби альтернативної та допоміжної комунікації, які дозволили ефективно впливати на формування комунікативних навичок даної категорії дітей.

Один із таких засобів – індивідуальні комунікативні книжки, які використовуються на перших етапах адаптації дошкільника в новому колективі й допомагають йому виразити свої бажання і потреби. Наприклад, педагоги разом з батьками фотографують дитину в різних видах діяльності протягом всього дня і формують індивідуальну комунікативну книгу цієї дитини. Вона дозволяє дошкільнику з порушеннями зору та інтелекту забезпечити ефективну комунікацію на всіх рівнях своєї життєдіяльності (вираження своїх потреб, навчання, спілкування, взаємодія з оточуючим та ін.). Індивідуальна комунікативна книга надає в розпорядження дитини інструмент, який дозволяє виразити їй свої бажання, потреби, почуття. Ця комунікація служить "місточком", який в перспективі дозволить дітям з обмеженнями зорових, інтелектуальних та мовленнєвих функцій перейти до комунікації за допомогою мовлення.

Однією з ефективних умов успішної роботи по формуванню комунікативних навичок у дітей з порушеннями зору та інтелекту за допомогою індивідуальної комунікативної книги є обов'язкове залучення найближчого оточення дитини з обмеженими можливостями в домашніх умовах.

Наступним етапом навчання комунікативним навичкам є поступовий перехід від фотографій дитини в різних комунікативних ситуаціях до спеціально підібраних карточок навчання комунікації PECS (Picture Exchange Communication System — технологія обміну картками). Для кожної дитини підбирається індивідуальний набір комунікативних карт, які формують комунікативні книги. З допомогою карток дитина має можливість попросити будь-що, відповісти на запитання, розповісти про себе та про свої бажання, виразити емоції [5].

Навчання комунікації дітей з порушеннями зору та інтелекту по даній системі передбачає сім етапів. На перших етапах визначається коло інтересів дитини і відбувається заміна фотографій з певними соціальними ситуаціями відповідним карточкам PECS, які дають можливість більш точно донести свої потреби й бажання. Закріплюються вміння подавати картку партнеру на різній дистанції для того, щоб отримати бажаний предмет. На наступних етапах дошкільника зі складними порушеннями вчать вибирати необхідні картки із запропонованих і складати спочатку фрази, а пізніше – і прості речення. Дуже важливо вчити дитину не тільки виражати свої потреби, але й відповідати на питання педагога. Результатом корекційного впливу є вміння дитини вступати в комунікативний процес без допомоги педагога.

Побудова системи роботи з використанням засобів альтернативної та допоміжної комунікації можлива за умови конструктивного контакту і співробітництва з батьками. Важливо включити батьків у процес освоєння системи альтернативної та допоміжної комунікації, оскільки основною метою користування цієї комунікацією є можливість виведення її використання за межі занять у групі і застосування її у інтерактивному режимі.

Таким чином, альтернативна і допоміжна комунікація виступає ефективним способом покращення життєдіяльності дітей зі складними порушеннями, забезпечує розуміння суб'єктами один одного, як і у випадках відсутності мовлення, так і при недостатній його сформованості.

Діти з порушеннями зору та інтелекту починають відчувати життєву значущість спілкування. Розширюються можливості для установаження контактів, для вираження своїх почуттів, емоцій, переживань, потреб і бажань, й, що не менш важливо, ці засоби комунікації допомагають дітям виражати свої думки та погляди на ту чи іншу ситуацію, що викликає у них почуття власної гідності, формує позитивне ставлення до соціуму.

Отже, переважна більшість дітей із порушеннями зору та інтелекту страждає від соціальної та комунікативної депривації. Опанування ж альтернативними та допоміжними засобами комунікації підвищує рівень сформованості комунікативних навичок, що сприяє покращенню комунікативної сфери дитини, а відтак позитивно впливає на засвоєння нею соціального досвіду, що є важливою умовою інтеграції дітей з порушеннями зору та інтелекту в соціум.

Список використаних джерел

1. Галигузова Л.Н., Смирнова Е.О. Ступени общения: от года до семи лет. – М.: Просвещение, 1992. – 143 с.
2. Матеріали ІХ Східно- та Центральноєвропейської Регіональної конференції з проблем альтернативної та допоміжної комунікації

- "Комунікація для всіх" / за ред. В.М. Синьова, М.К. Шеремет. – К.: ДІА, 2013. – 164 с.
3. Психолого-педагогічний супровід дітей з порушеннями зору та інтелекту / За ред. В.І.Бондаря, Л.С.Вавіної, В.В.Тарасун. – К.: 2008. – с. 284.
  4. Феоктистова В.А. Развитие навыков общения у слабовидящих детей. – СПб.: Речь, 2005. – 128 с.: ил.
  5. Штягинова Е.А. Альтернативная коммуникация (методическое пособие). – Новосибирск, 2012. – 284 с.
  6. Franclin H. Silverman. Communication for the Speechless: An Introduction to augmentative Communication for the Severely Communicatively Impaired. Englewood Cliffs. – NJ.: Prentice Hall 1989. – 346 p.

REFERENCES

(TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Galiguzova L.N., Smirnova E.O. (1992). Stupeni obshchenia: ot goda do semi let, Moskva, Prosveshchenie. (In Russian).
2. Materialy IX Skhidno- ta Tsentralnoyevropeis'koi Rehionalnoi konferentsii z problem alternatyvnoi ta dopomizhnoi komunikatsii "Komunikatsia dlia vsikh"/ za red. V.M. Syniova, M.K. Sheremet. (2013), Kiev, DIA. (In Ukrainian).
3. Psykholoho-pedahohichnyi suprovid ditey z porushenniamy zoru ta intelektu/ za red. V.I. Bondaria, L.S. Vavinoi, V.V. Tarasun. (2008), Kiev. (In Ukrainian).
4. Feoktistova V.A. (2005). Razvitie navykov obshchenia u slabovidiashchikh detey, SPb, Rech'. (In Russian).
5. Shtiaginova E.A. (2012). Alternativnaia kommunikatsia, *metodicheskoe posobie*, Novosibirsk. (In Russian).
6. Franclin H. Silverman.(1989). Communication for the Speechless: An Introduction to augmentative Communication for the Severely Communicatively Impaired. Englewood Cliffs, NJ.: Prentice Hall

The article is dedicated to the problems of creating communicative skills for preschool-age-children. Various aspects of this problem are highlighted by many scholars who sees it in the general context of socialization, taking into account the characteristics of building relationships with peers and adults. However, the author notes that the aspect of developing communicative skills for preschool-age-children who has complex defects, such as visual and mental violations hasn't been considered till now in corrective pedagogics. The article is dedicated exactly the issue of creating the communicative skills for children of this category and selecting the tools that will be used to overcome the problems of communication activities for children with visual and intellect disorders.

The author notices on the need to assess the level of communication development, communication skills formation and evaluation of visual and intellectual abilities of a child to select the optimal auxiliary communication for this very child.

This is reflected in the use of the methods of the alternative and auxiliary (supporting) communication that aim to broaden the communication abilities of children with visual and intelligence impairments in their daily lives. The author elucidates the relevance of the use of these types of communication within the work with children of this category and discusses different approaches to its use in the international practice. The goal and basic principles of work during the use of alternative and auxiliary (supporting) communications are also defined.

The author also offers her work experience in using of this types of communication while working with children who has visual and mental violation. She describes the system of work with individual communicative books that are designed and created by both teachers and parents for every child, and the gradual progress from the child's photo in different communicative situations to specially selected educational cards of PECS communication. Seven steps of using these cards are also described. Thus, the author notices that the alternative and auxiliary (supporting) communications are the affective means of improving the lives of children with serious violations, provide the understanding between subjects, both in cases of lack of speech and in the lack of its formation.

Keywords: alternative and auxiliary (supporting) means of communication, communication skills, children with visual and intelligence violations.

Отримано 1.9.2014

УДК 376-056.264 : 159.942

О. Б. Белова

СТАН ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ АГРЕСІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПМР

У статті проаналізовано стан проблеми агресії у молодших школярів з нормальним психофізичним розвитком та з порушеннями мовлення у вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній літературі, з'ясовано актуальність у корекційній педагогіці та спеціальній психології. Визначено критерії оцінки (за видами та підвидами агресії) та рівні агресії у дітей молодшого шкільного віку з нормальним психофізичним розвитком та з порушеннями мовлення.